

Przedmowa

Szanowni Państwo!

Nadanie Lublinowi prawa magdeburskiego przez króla Władysława Łokietka w 1317 r. stworzyło podstawy jego wzrostu gospodarczego, włączyło go na stałe w obieg kultury europejskiej i umożliwiło rozwój dojrzałej społeczności miejskiej.

Rocznica tego faktu w roku 2017 obfitować będzie w wiele wydarzeń kulturalnych, społecznych i naukowych. Jednym z najistotniejszych elementów obchodów 700-lecia Lublina jest realizowany od roku 2016 program naukowy przygotowany przez środowisko akademickie naszego miasta.

Konferencja naukowa *Aleksander Gardawski – badacz nie tylko początków Lublina*, która odbyła się 11 grudnia 2014 roku, była swoistym preludium otwierającym obchody 700-lecia Lublina. Zorganizowana wspólnie przez Miasto Lublin oraz Instytut Archeologii UMCS konferencja poświęcona została jednemu z najwybitniejszych naukowców, zajmujących się m.in. badaniem wczesnej historii naszego miasta.

Profesor Aleksander Gardawski w latach 1959–1974 pełnił funkcję kierownika Zakładu Archeologii Polski UMCS, a później Zakładu Historii Starożytnej i Archeologii Instytutu Historii UMCS. W swojej długoletniej karierze badawczej kierował wieloma pracami wykopaliskowymi, również na terenie Lublina. Pod jego kierunkiem wykształciło się wielu wybitnych archeologów, którzy kontynuowali swoje prace w ośrodkach badawczych w Polsce i za granicą. Był również autorem szeregu istotnych prac, które na stałe wpisały się w dorobek archeologii zarówno polskiej, jak i światowej.

Niniejsza książka, w całości poświęcona dorobkowi naukowemu Profesora Aleksandra Gardawskiego, jest pierwszą z serii prac naukowych wydanych w ramach obchodów 700-lecia naszego miasta. Jestem przekonany, że wszystkie publikacje prezentować będą niezwykle wysoki poziom merytoryczny, a zainteresowanym historią dawną i współczesną naszego miasta ich lektura dostarczy wiele przyjemności.

dr Krzysztof Żuk
Prezydent Miasta Lublin

W roku 2014 upłynęła 40 rocznica śmierci Profesora Aleksandra Gardawskiego, wybitnego badacza problematyki epoki brązu oraz archeologii wczesnego średniowiecza. W 1959 r. Aleksander Gardawski objął kierownictwo Katedry Archeologii Polski w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jego przybycie z Warszawy miało związek z planowanym, po przerwie, wznowieniem naboru na studia archeologiczne w UMCS, co stało się jesienią tegoż roku. Aleksander Gardawski cieszył się już wtedy zasłużonym autorytetem naukowym. Pracując na lubelskiej uczelni wypromował sporą grupę doktorów i magistrów archeologii, którzy w następnych latach wydatnie przyczynili się do rozpoznania dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny. Swoje własne badania w tym czasie Profesor ukierunkował na problematykę wczesnośredniowiecznych zespołów osadniczych w Chodliku i w Lublinie. Był postacią niezwykle barwną i rozpoznawaną przez ówczesnych lublinian, choćby z racji umiejętnie prowadzonej popularyzacji miejscowych odkryć archeologicznych.

W dniu 11 grudnia 2014 roku odbyła się w lubelskim Trybunale Koronnym konferencja nt. *Aleksander Gardawski – badacz nie tylko początków Lublina*, poświęcona temu wybitnemu archeologowi. Zorganizowane przez Prezydenta Miasta Lublin i Instytut Archeologii UMCS spotkanie naukowe otworzyło oficjalne obchody rocznicy 700-lecia Lublina.

Prezentowany tom *Myśl badawcza Aleksandra Gardawskiego* stanowi zbiór artykułów, którymi ich autorzy włączają się do dyskusji nad wkładem A. Gardawskiego do polskiej, a nawet europejskiej archeologii. Część zamieszczonych prac stanowi rozszerzoną wersję referatów wygłoszonych na konferencji. W książce znalazły się także nowe, oryginalne artykuły i teksty o charakterze wspomnieniowym. Niektóre z nich zilustrowano fotografiami niepublikowanymi dotąd, pochodzącymi z prywatnych archiwów.

Mamy nadzieję, że oddawana do rąk Państwa publikacja przypomni dzieło życia Profesora Gardawskiego, a także przybliży i ociepli Jego prywatny wizerunek, zachowany w pamięci Rodziny i Przyjaciół.

Halina Taras

Lublin, 30 września 2015 r.

Jan Gurba, Jerzy Kmiecński

Aleksander Gardawski – życie i dzieło

Aleksander Gardawski – life and work

Profesor Aleksander Gardawski był osobowością wielowymiarową – człowiekiem niezwykłym¹, zaś jego działalność, zarówno ogólnospołeczna jak i badawcza, dotyczyła szeregu obszarów i była wieloaspektowa². Dlatego też niezmiernie trudno jest syntetycznie i niebanalnie ująć to w krótkim wystąpieniu. Działalność jego była związana z Łodzią, Warszawą i Lublinem. Wkrótce po wyzwoleniu (po kilkumiesięcznej pracy w wojewódzkim Urzędzie Informacji i Propagandy w Łodzi) rozpoczął na Uniwersytecie Łódzkim, pod kierunkiem prof. Konrada Jażdżewskiego, studia prahistorii, by jej poświęcić całe swoje życie. Należy tu podkreślić, iż późniejszy uniwersalizm zainteresowań badawczych zawdzięczał wpływowi wybitnej osobowości profesora K. Jażdżewskiego, który był zapewne jedynym autorytetem uznanym przez Aleksandra Gardawskiego godnym być nazwanym jego Mistrzem.

W roku 1948 uzyskał A. Gardawski stopień magistra filozofii w zakresie prehistorii na podstawie pracy *Niektóre zagadnienia kultury trzcinieckiej w świetle wykopalisk w Łubnej w Sieradzkim*. W czasie studiów aktywnie działał i był założycielem oryginalnego, jak na ówczesne czasy, Koła Miłośników Prahistorii Studentów UŁ, będąc zarazem pierwszym jego preze-

¹ Tak nazwał A. Gardawskiego – prof. Stanisław Suchodolski: *Wspomnienie o Aleksandrze Gardawskim*. Kamena 12, 16 VI 1974, s. 6.

² Por. m.in. E. Blij i in., *Obecność Profesorów Stefana Noska (1903-1966) i Aleksandra Gardawskiego (1917-1974) w archeologii polskiej przełomu XX i XXI w.* Archeologiczne Listy, R. 9: 2002, nr 1 (57); L. Gajewski, *Prof. dr Aleksander Gardawski*. Archeologia Polski 20, 1975, s. 487-496; J. Gurba, *Aleksander Gardawski (5 III 1917-4 IV 1974)*. Bibliografia prac drukowanych Prof. dr. Aleksandra Gardawskiego. Rocznik Lubelski, R. 17, 1974, s. 324-330; K. Jażdżewski, *Aleksander Gardawski (1917-1974)*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna, nr 23, 1976, s. 355-358.

sem. W kręgu przyjaciół był też długi czas żartobliwie i pokrętnie zwany Prezesem Miłośników Studentów Prahistorii. Koło posiadało znaczący prestiż nie tylko na skutek energicznej działalności, ale i dlatego, że było właścicielem terenowej półciężarówki z demobilu powojennego UNRRy. Pracował jednocześnie w latach 1945–1948 jako młodszy asystent Zakładu Prehistorii UŁ oraz w latach 1946–1949 jako asystent w Miejskim Muzeum Prehistorycznym w Łodzi.

Ryc. 1. Na wykopaliskach w Igołomi (ze zbiorów Muzeum UMCS)

Fig. 1. During excavations in Igołomia (from the collection of the UMCS Museum)

su urbanistycznego z portem średniowiecznym w Gdańsku. Miał zatem możliwość poznania złożonej problematyki badań miejskich. Bogaty kontekst komplementarnych dyscyplin naukowych towarzyszących tym badaniom stanowił skomplikowany, ale i pasjonujący wstęp do jego studiów archeologicznych.

We wrześniu 1949 roku A. Gardawski przeniósł się do pracy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, w którym na sta-

Profesor A. Gardawski należał do pokolenia, które bardzo wcześnie, bo z początkiem studiów łączyło je z pracą badawczą. Istniała wówczas konieczność wypełnienia luki, jaka powstała w środowisku archeologów na skutek zdisiamentowania go przez okupantów w czasie II wojny światowej. Byliśmy w pełni świadomi wielkiej odpowiedzialności, jaką nas ta sytuacja obciążała. Mistrz K. Jażdżewski darzył swoich uczniów wielkim zaufaniem, co było niezmiernie zobowiązujące. Z wielu prac terenowych łódzkiego ośrodka archeologicznego, w których Profesor A. Gardawski brał udział, należałoby wymienić badania cmentarzyska wczesnośredniowiecznego z pochówkami warstwowymi w Lutomierniku pod Łodzią, cmentarzyska kurhanowego w Łubnej oraz komplek-

nowisku adiunkta, a od roku 1955 kustosza, kierował do roku 1958 Działem Epoki Brązu. Z ramienia PMA prowadził badania w Biskupinie koło Żnina, w Mierzanowicach w pow. opatowskim, ale i na Lubelszczyźnie w Trzcińcu i Chodliku w pow. opolskim. Uczestniczył też w badaniach wyprzedzających odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie.

W 1957 r. uzyskał w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk stopień naukowy kandydata nauk historycznych na podstawie pracy *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, napisanej pod kierunkiem prof. Witolda Hensla. Rok później Centralna Komisja Kwalifikacyjna przyznała mu stopień docenta. Na tym stanowisku podjął dodatkową pracę w Instytucie HKM PAN.

Dzięki staraniom prof. Jana Dobrzańskiego, dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, z dniem 1 stycznia 1959 r. reaktywowano działalność nieobsadzonej od 1955 r. – po zwolnieniu z pracy w UMCS ze względów ideologicznych dr. Jana Kowalczyka – Katedry Archeologii Polski oraz wznowiono od roku akademickiego 1959/60 nabór na studia archeologiczne w UMCS. Na kierownika Katedry powołano Aleksandra Gardawskiego, uczonego o uznanym już autorytecie naukowym. Profesor, będąc organizatorem studiów, realizację programu oparł na współpracy z archeologami z Warszawy, zapraszając do prowadzenia badań wykopaliskowych oraz wykładów z różnych specjalności takich archeologów (wówczas o stopniach magistra lub doktora), jak: prof. Ludwikę Press z Uniwersytetu Warszawskiego, zaś z IHKM PAN prof. Marię Dekę, prof. Martę Młynarską-Kaletynową, prof. Stanisława Suchodolskiego, prof. Teresę Wąsowicz, prof. Hannę Więckowską oraz z PMA doc. Teresę Dąbrowską, mgr. Jerzego Halickiego, doc. Alinę Kietlińską i doc. J. Kowalczyka.

Ryc. 2. Wykopaliska w Chodliku, 1968 r. – z H. Maruszczakiem (prywatne archiwum S. Hoczyk-Siwkovej)

Fig. 2. Excavation in Chodlik, 1968 – with H. Maruszczak (private archive of S. Hoczyk-Siwkowa)

W czasie swej pracy w UMCS Profesor wykształcił 4 doktorów i 21 magistrów archeologii – wśród nich znaczących dziś badaczy Lublina: Irenę Demkowską-Kutyłowską (mgr 1965), Andrzeja Hunicza (mgr 1967), Stanisławę Hoczyk-Siwkową (dr 1971). Nie zdążył już doprowadzić do dyplomu grupy swoich seminarzystów z historii Polski starożytnej oraz 11 doktorantów z kilku ośrodków krajowych, a nawet z zagranicy. Był recenzentem kilkunastu rozpraw habilitacyjnych i promotorem lub recenzentem około 30 prac doktorskich prowadzonych w innych ośrodkach. W roku 1968 wspólnie z dr. Janem Kowalczykiem zorganizował nieformalne seminarium dla swych absolwentów. Jedno z nich, przygotowane w tajemnicy przed Profesorem, poświęcone było dwudziestolecu jego pracy naukowej.

Po reaktywowaniu w roku 1959 studiów archeologicznych w UMCS nastąpił dynamiczny rozwój i poszerzenie działalności Katedry Archeologii. Prof. K. Jażdżewski, Mistrz A. Gardawskiego, twierdził, iż podjęcie przez Aleksandra pracy w UMCS pozwoliło mu na pełne roz-

winięcie skrzydeł i charakteryzującej go ogromnej pasji badawczej. Podjął więc kierownictwo zorganizowanych przez siebie, szeroko zakrojonych, problemowych prac badawczych. Wymienić tu należy przede wszystkim, rozpoczęte jeszcze w czasie pracy w PMA, badania wielkiego wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego w Chodliku oraz w Lublinie,

Ryc. 3. Archeologiczny obóz szkoleniowy w Biskupinie, 1956 r. – Z Różą Mikłaszewską (prywatne archiwum R. Mikłaszewskiej-Balcer)

Fig 3. Archaeological training camp in Biskupin, 1956 – with Róża Mikłaszewska (private archive of R. Mikłaszewska-Balcer)

gdzie problematyka badawcza skoncentrowała się na średniowiecznym osadnictwie okresu przedurbanistycznego oraz genezie rozwoju miasta. Zainicjował też organizację wspólnych jugosłowiańsko-polskich badań w Macedonii, w których niestety ze względu na zły stan zdrowia nie mógł wziąć udziału.

Poza pracami terenowymi Profesor prowadził studia źródłoznawcze w wielu instytucjach archeologicznych Polski, ZSRR, Czechosłowacji, Rumunii, Jugosławii, Bułgarii, NRD i Węgier, dzięki czemu zgromadził bogate materiały porównawcze do interesujących go okresów. W krąg jego zainteresowań wchodziły zagadnienia związane z neolitem, zaś przede wszystkim z epoką brązu, oraz problematyka etnogenezy Słowian. Do ostatnich chwil życia kontynuował swoje długoletnie badania nad powierzonymi mu częściami syntezy pradziejów Polski³: starszą epoką brązu w Polsce, kulturą łużycką w Polsce oraz etnogenezą Słowian. Bezpośrednio po objęciu Katedry skupiał się głównie w swych badaniach nad zagadnieniami związanymi z okresem wczesnośredniowiecznym. Dokonał rewizji datowania i poszukiwania źródeł wczesnośredniowiecznej kultury Polski południowej i krajów naddunajskich. Jako jeden z pierwszych polskich archeologów zajął się ceramiką z XIV–XVII wieków. Ceramika stanowiła zresztą specjalny przedmiot jego zainteresowań. Dzięki swym uzdolnieniom plastycznym wniósł nowe elementy w graficznych metodach opracowania ceramiki kopalnej jak też rekonstrukcji naczyń i sposobach odtwarzania technik garncarskich.

Profesor był organizatorem ogólnopolskich konferencji, na których prezentował wyniki swych badań nad wczesnym średniowieczem: na temat osadnictwa Polski południowej i ziem położonych na południe od Karpat, popularnonaukowej sesji na temat pradziejów i wczesnego średniowiecza Lubelszczyzny, zorganizowanej wspólnie z Zarządem Głównym Polskiego Towarzystwa Archeologicznego w 1966 r., oraz poświęconej wynikom badań archeologicznych w południowo-wschodniej Polsce, zorganizowanej razem z Komisją Archeologiczną Komitetu Nauk Historycznych PAN.

Istotny jest jego czynny udział w życiu organizacyjnym polskiej archeologii. Był członkiem Rady Naukowej IHKM PAN, Komisji Etnogenezy Słowian Komitetu Słowianoznawstwa PAN i współpracownikiem Sekcji Archeologicznej Komitetu Nauk Historycznych PAN. W roku 1970

³ Zajęty pracą redakcyjną nad powierzonym mu trzecim tomem *Prahistorii ziem polskich* (ukazał się dopiero w r. 1978) oraz pisanem tekstów do tomu czwartego (ukazał się w 1979 r.) nie dokończył opracowania podręcznika *Historia starożytna ziem polskich (skrypta dla słuchaczy historii UMCS)*, Lublin 1972 (50 stron maszynopisu obejmuje zagadnienia wstępne i paleolit), w zbiorach Instytutu Archeologii UMCS.

został członkiem Rady Naukowej Międzynarodowej Unii Archeologii Słowiańskiej. W Polskim Towarzystwie Archeologicznym i Numizmatycznym był przez kilka lat członkiem Zarządu Głównego, zaś od roku 1960 nieprzerwanie prezesem Lubelskiego Oddziału, a w latach 1968–1972 redaktorem Biblioteki Archeologicznej PTA, wydając w tym czasie tom 21 poświęcony Chodlikowi. Był członkiem Rady Naukowej Muzeum Okręgowego w Lublinie i Muzeum Archeologicznego w Krakowie, konsultantem i długoletnim współpracownikiem PP Pracowni Konserwacji Zabytków. Był wybitnym popularyzatorem wyników badań archeologicznych. Naukę polską reprezentował na I i II Kongresie Archeologii Słowiańskiej w Warszawie w 1965 r. i w Berlinie w 1970 r., na międzynarodowym sympozjum poświęconym kulturze łużyckiej w Dreźnie w roku 1968 i na VIII Międzynarodowym Kongresie Nauk Pra- i Protohistorycznych w Belgradzie w 1971 r.

Za zasługi w pracy zawodowej i społecznej Profesor A. Gardawski został odznaczony srebrnym krzyżem zasługi (1955), Odznaką Tysiąclecia (1962), otrzymał też nagrodę II stopnia Ministra Szkolnictwa Wyższego (1966) i dwukrotnie Nagrodę Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie (1966 i 1968), był też odznaczony medalem PTAiN zasłużonego dla archeologii polskiej (1970). Tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego otrzymał w roku 1967, w roku 1973 tytuł profesora zwyczajnego.

Ryc. 4. Lublin, 1965 r. Stoją od lewej: J. Kowalczyk, J. Miśkiewicz, T. Gardawska, J. Gurba, A. Gardawski i J. Głosik, siedzi B. Balcer (prywatne archiwum J. Gurby)

Fig. 4. Lublin, 1965. Standing from left to right: J. Kowalczyk, J. Miśkiewicz, T. Gardawska, J. Gurba, A. Gardawski i J. Głosik, sitting – B. Balcer (private archive of J. Gurba)

Prace Profesora charakteryzuje śmiałość poglądów i niezależność w formułowaniu nowych, oryginalnych pomysłów. W środowisku archeologów funkcjonuje opinia, że koncepcje A. Gardawskiego wpłynęły niewątpliwie na zmianę poglądów wielu badaczy na genezę, podział i dalszy rozwój kultury łżyckiej i na chronologię różnych elementów wczesno-średniowiecznej kultury słowiańskiej.

Zmarł nagle w Lublinie 4 kwietnia 1974 r.

40 lat po śmierci Profesora jego opracowania stale znajdują się w warsztacie naukowym badaczy i niezmiennie są cytowane. Część z nich weszła na stałe do dorobku archeologii polskiej, część odegrała znaczącą rolę w rozwoju nauki, powodując szeroką dyskusję i polemikę.

SUMMARY

The paper is dedicated to the professional career of Aleksander Gardawski, his scientific interests and work.

Jan Gurba

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Jerzy Kmieciński

Instytut Studiów Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź